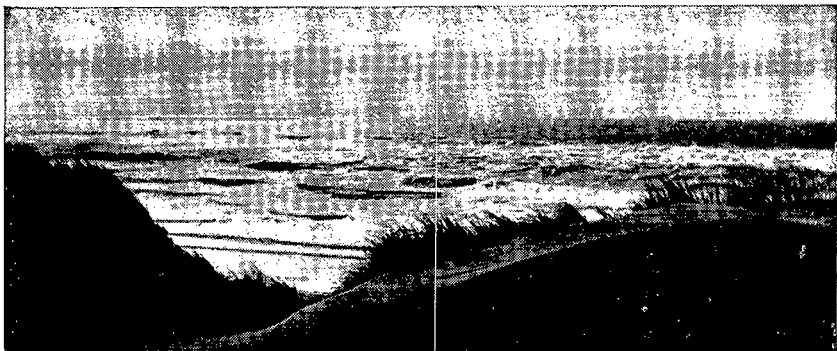

Dr. V. Westhoff

De plantengroei van doodemanskisten eens en thans

(Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud)

Wie een bezoek aan Terschelling gebracht heeft, kent allicht het meertje Doodemanskisten, op korte afstand van het dorp Westerschelling in de met dennen beboste duinen gelegen. Het is een van de weinige duinplassen, die op het eiland zijn overgebleven, en het trekt dan ook gedurende een groot deel van het jaar een intensief bezoek, niet alleen van badgasten, maar vooral van de eilanders zelf. In het bijzonder vermaakt de jeugd er zich met pootje baden en graverij, terwijl in de winter de ijsclub er recreatie vindt. Een ander aspect van Doodemanskisten is echter, dat het in botanisch opzicht als een hoogst belangrijk terrein mag worden beschouwd. Hierop zullen wij thans nader ingaan, evenals op het probleem, dat de recreatie voor het voortbestaan van deze rijkdom heeft geschapen. Eerst iets over de eigenaardige naam van het meertje. G. Knop beweert in zijn standaardwerk „Skylgeralân” (1946, p. 24), dat deze een foutieve Nederlandse vertaling zou zijn van „d’earemeskisten”, „de armemanskisten”, dat betekent: rustplaats van mensen, die geen eigen graf kunnen betalen. Hoewel Knop in zijn voorwoord pretendeert, dat zijn zakelijke gegevens „van de eerste tot de laatste bladzijde verantwoord” zijn en „volkomen betrouwbaarheid” zegt te garanderen, vrees ik toch dat zulks in dit geval betwijfeld moet worden. Meester Jongens, destijds onderwijzer te Midsland en een der beste kenners van Terschelling, verzekerde mij nl., dat de verklaring van Knop onjuist is. Volgens hem heette de duinplas vroeger Doremanskisten, naar een waterstaatkundig ingenieur Doreman. Deze ingenieur zou destijds getracht hebben een inham van de zee, die als haven in gebruik was, tegen verzanding te beschermen door het aanbrengen van een bekisting. Deze inham is niettemin toch verzand en de duinplas zou de rest ervan vormen; de herinnering hieraan zou verloren gegaan zijn en de naam van de plas verbasterd. Hoe lang dit geleden zou zijn, weet ik niet; in ieder geval vinden wij in de in 1870 verschenen fraaie studie „De plantengroei der Nederlandse Noordzee-eilanden” van

de helaas veel te jong gestorven Franciscus Holkema, de basis van onze kennis over Terschelling, reeds de naam Doodemanskisten vermeld. Een bewijs voor de juistheid van de verklaring van Jongens bezit ik niet, maar ze lijkt waarschijnlijker dan die van Knop.

Is Doodemanskisten als duinplas nu een zeldzaam verschijnsel op Terschelling, in de negentiende eeuw was dit geenszins het geval. Uit de beschrijving van Holkema weten wij, dat zich toen tussen Westerschelling en Lies talrijke duinplassen bevonden in de ruime secundaire duinvalleien, op Terschelling „plakken” genaamd. Ook J. W. van Dieren (*Organogene Dünenbildung*, 1934) vermeldt dit, en memoreert, dat men van west naar oost door de duinen kon schaatsenrijden. Al deze plassen lagen in het heidegebied van de geheel ontkalkte en verzuurde binnenduinen. Bovendien zijn op Terschelling de duinen van nature kalkarmer dan op enig ander Waddeneiland. De plantengroei van deze duinplassen vertoonde dan ook (en vertoont in de thans zeewaarts nieuw ontstane plassen nog altijd) grote overeenkomst met die van voedselarme vennen in het pleistocene gedeelte van het vasteland. Niettemin draagt zij, door de ligging vlak bij zee, een uitgesproken litoraal en tevens atlantisch karakter en wijkt zij daardoor toch ook weer van de plantengroei van dergelijke vennen in het binnenland af. Het gevolg hiervan is, dat de vegetatie van deze duinplassen van Terschelling beschouwd mag worden als uniek voor het gehele land, terwijl het wel zeker is, dat dergelijke biotopen ook in het buitenland uiterst schaars zijn.

Uit de gegevens van Holkema is ons bekend, dat in de vorige eeuw in deze plassen op Terschelling de volgende, thans in ons land zeldzame soorten voorkwamen: Pilvaren (*Pilularia globulifera*), Ondergedoken Moerasscherm (*Helosciadium inundatum*), Oeverkruid (*Littorella uniflora*), Teer Vederkruid (*Myriophyllum alterniflorum*), Grasfonteinkruid (*Potamogeton gramineus*), Kleine Waterweegbree (*Baldellia ranunculoides*), Veelstengelige Waterbies (*Eleocharis multicaulis*), Draadgentiaan (*Cicendia filiformis*) en Dwergrus (*Juncus pygmaeus*). De zeven eerste zijn aangepast aan wisselende waterstand met tijdelijk droogvallende bodem; de beide laatste, zomerannuëllen met een korte vegetatieperiode, ontwikkelen zich ieder jaar speciaal op het droogvallende terrein. Bovendien kwam reeds in Holkema's tijd de neofyit Lepeltjesheide, meer bekend als „cranberry” (*Oxycoccus macrocarpus*), veelvuldig in de duinplassen voor; speciaal voor Doodemanskisten noemt Holkema ook nog het Glanzend Fonteinkruid (*Potamogeton lucens*), dat daar in 1930 (Van Dieren) en van 1937—1949 (eigen waarneming) nog steeds groeide en dat overigens in het Schellinger duingebied steeds ontbroken heeft. Het optreden van deze soort is in zoverre merkwaardig, dat zij, in tegenstelling tot de andere genoemde planten, kenmerkend is voor voedselrijk, zoet water. Of wij dit voorkomen mogen toeschrijven aan de fosfaten uit de botten van de „earemes” of aan het verleden van de plas als zee-arm, zij in het midden gelaten. In 1886 werd in Doodemanskisten bovendien het Teer Guichelheil (*Anagallis tenella*) ontdekt (zie *Prodromus Florae Batavae* ed. alt., I, 3), een sierlijk plantje met tere rose bloemen en ronde blaadjes, aan Holkema slechts bekend van Texel en Ameland. Dit is een mediterraan-atlantische soort, die in ons land de noordgrens van haar verspreiding bereikt en hier thans uiterst zeldzaam is. Ook de in ons land thans zeer zeldzame

Moerassmele (*Deschampsia setacea*) werd in 1886 voor het eerst op Terschelling gevonden; zij komt hier nu nog in een tweetal duinplassen voor, groeide ook in Doodemanskisten, doch verdween daar bij de ramp van 1949 (zie beneden). In het overige Waddendistrict is deze acidophile, kalkmijdende atlantische soort nooit waargenomen.

Blijkens een excursieverslag van de Nederlandse Botanische Vereniging waren al deze soorten omstreeks 1890 nog op verschillende plaatsen op het eiland aanwezig. Sindsdien zijn alle door Holkema bedoelde duinplassen verdwenen, met één uitzondering: Doodemanskisten. Hoofdoorzaak van dit verdwijnen was, zoals vooral door Van Dieren overtuigend is aangetoond, de ontwatering van de duinvalleien ten behoeve van de dennenaanplantingen door het Staatsbosbeheer en van het aanleggen van weiden. Wel zijn er, door het aangroeien van de kust in het noordwesten, in de twintigste eeuw weer enige duinplassen bijgekomen, waarvan het Griltjeplak en het Badhuisplak de grootste zijn. Bovendien is bij Hoorn een vochtige laagte blijven bestaan, het zgn. Hardrijdersplakje, die evenwel te ondiep is voor de plantengroei van een echte duinplas.

De voor deze Terschellingse duinplassen kenmerkende soorten behoren tot drie plantengezelschappen, en wel de litorale varianten van het *Potametum graminei*, van het *Eleocharetum multicaulis* (beide zijn associaties van het *Littorellion*) en van het *Cicendietum juncetosum pygmaei* (behorend tot het *Nanocyperion*). Het eerste en tweede gezelschap komen in verarmde vorm, nl. zonder *Anagallis tenella* en *Pilularia globulifera*, ook voor in bovengenoemde duinplassen aan de nw.-kust; het derde gezelschap is nog aan te treffen op het Hardrijdersplakje bij Hoorn. De combinatie van deze drie, en de soorten *Pilularia* en *Anagallis tenella*, zijn echter tot Doodemanskisten beperkt. De hier voorkomende typisch litorale soorten (d.w.z. zeekustplanten, die toch niet halophiel zijn, dus aan het klimaat van de onmiddellijke nabijheid van de zee gebonden), die aanleiding geven tot het onderscheiden van litorale varianten, zijn: Drienerfzegge (*Carex trinervis*), Tweehoofdige Rus (*Juncus anceps*), litorale Waterrus (*Juncus articulatus* var. *litoralis*), Fraaie Late Zegge (*Carex serotina* ssp. *pulchella*) en Duinriet (*Calamagrostis epigeios*). Volgens J. W. van Dieren (1934) zouden omstreeks 1930 in of nabij Doodemanskisten ook gegroeid hebben: Slijkgroen (*Limosella aquatica*), Malaxis (*Hammarbya paludosa*), Padderus (*Juncus subnodulosus*), Schildvruchtereprijs (*Veronica scutellata*) en Zeevetmuur (*Sagina maritima*). Hiervan is *Limosella*, een soort van het Fluviatiele District, nooit met zekerheid in het Waddendistrict aangetroffen; er is vermoedelijk een foutieve determinatie in het spel geweest. De vier andere komen, zij het (behalve de *Sagina*) zeer zeldzaam, op Terschelling voor, en zouden inderdaad wel in Doodemanskisten geleefd kunnen hebben, vooral toen de recreatie daar nog niet zo intensief was.

Het behoud van Doodemanskisten en zijn vegetatie is tot 1949 voor een groot deel te danken geweest aan de activiteit van wijlen de heer J. van Hunen, boswachter van het Staatsbosbeheer, die er zorg droeg, dat dit meertje, hoewel officieel geen natuurmonument (ten onrechte vermeldt G. Colmjon het als zodanig in zijn boekje „Hoe het oude Terschelling zich vernieuwde”), toch als reservaat beheerd werd. Door verschillende, deels natuurlijke, deels kunstmatige oorzaken dreigde de plas nl. dicht te

stuiven met zand en in latere jaren dicht te groeien met riet, hetgeen de boswachter door een voorzichtig en zorgvuldig beheer tegenging. Helaas werd dit evenwicht rauwelings verstoord door een nasleep van de ruilverkaveling in 1949. Als gevolg van deze vivisectie op het Terschellinger landschap was nl. een bulldozer op het eiland aanwezig en nu wist de ijsclub te bewerken, dat Doodemanskisten hiermee eens flink werd uitgediept en het riet eens flink werd opgeruimd, ten bate van de ijsport. De eilandjes werden ferm opgehoogd en de grootste bijzonderheid van het meertje, *Anagallis tenella*, ware reddeloos verloren geweest, als de boswachter niet een paar pollen daarvan had opzigezet en die na de operatie weer langs de oeverlijn van een eilandje had teruggepoot, vanwaar de soort zich sindsdien zowaar weer enigszins heeft verbreid.

Na dit ingrijpen, dat in de kringen der natuurbeschermers veel ontsteltenis verwekte, bleken in het water levende en talrijk in Doodemanskisten voorkomende soorten als Pilvaren, Oeverkruid, Grasfonteinkruid, Moerascherm en Kleine Waterweegbree niet geleden te hebben; de beide eerste komen er nog steeds massaal voor en in de uitbreiding van het dorp Westerschelling vindt men thans zelfs een „Pilvarenstraat”. Het aan ondiep, droogvallend water gebonden *Cicendietum* scheen geheel verdwenen te zijn, maar heeft zich toch langzamerhand hersteld en was in 1955 weer redelijk aanwezig. Een aantal schaarser voorkomende soorten is echter geheel verdwenen. Bovendien neemt de zomerse recreatie-activiteit in het meertje dusdanig toe, dat niet alleen de vegetatie voortdurend wordt verstoord — wat zo erg niet is en voor pioniervegetaties als deze eigenlijk zelfs wel gunstig —, maar ook, wat wel erg is, het water wordt verontreinigd („geëutrofiëerd”), waardoor de rietgroei weer sterk toeneemt. Dit riet dreigt de fijnere elementen te verstikken en zal telkens weer onaangenaam en verstorend drastisch ingrijpen nodig maken.

Om deze reden heeft men in 1950 besloten aan de binnenduintrand in de buurt van Doodemanskisten, maar op een onopvallende en weinig door het publiek bezochte plaats, een nieuw duinmeertje te graven, in de hoop, dat de daar thuishorende soorten er zich vanzelf zullen vestigen en dat zich zo op de duur een nieuwe en minder bedreigde binnenduinplassengemeenschap zal ontwikkelen. Bij het zgn. Helmduin is dit meertje, het „Van Hunenplak”, inderdaad gegraven en wel met een zo flauw mogelijk talud en een ovale oeverlijn. Het maakt thans reeds een natuurlijker indruk dan Doodemanskisten! Pilvaren, Oeverkruid en Draadgentiaan hebben er zich reeds gevestigd, maar het Teer Guichelheil nog niet. Het zal nog wel vele jaren duren, voordat het Van Hunenplak geheel aan de verwachtingen beantwoordt, als het dit al ooit zal doen. Voorlopig kunnen wij Doodemanskisten dan ook geenszins missen, alle bulldozers, kindergraverij en vervuiling ten spijt. Ter geruststelling van sommige lezers zij nog opgemerkt, dat de natuurbescherming er niet over denkt, te proberen Doodemanskisten voor het publiek te laten sluiten; juist de overweging, dat dit niet aanging, heeft geleid tot het graven van het meertje, in welks naam de boswachter voortleeft, die met zoveel zorg voor de flora van Terschelling heeft gewaakt.